

Fuente:*Notícia de la negra nit. Vides i veus a les presons franquistes (1939-1959)*, de la Associació Catalana d'Ex-presos Polítics (Barcelona. Diputació de Barcelona, 2001).

1. Retorno forzado a España por la frontera de Hendaya (octubre de 1939)

“Ens van portar a Espanya forçades, sense dir-nos que ens portaven cap a Espanya. El Xavier Folch, que el coneixes, si més no de nom, sempre diu que no és conegut aquest detall, i no vaig ser sola. O sigui, feia quatre o cinc dies que havien portat tres vagons de dones i criatures refugiades, van buidar els refugis de dones cap al pont de Fuenterrabía i els havien entrat a Sant Sebastià. I és clar, es van trobar que, com que els trens tenien una dimensió de via different, van haver de fer-les baixar que encara era territori francès, i els francesos que ho varen veure es van posar a cridar contra els gendarmes i hi va haver un escàndol que la premsa d'esquerres tota en va parlar, del que ens havien fet, i varen tallar-ho. Però aquelles dones les van passar algunes agafades per la cabellera, les van passar obligatòriament pel pont d'Hendaia cap al camp de concentració de Fuenterrabía i allà distribuïen la gent com ells creien que ho havien de fer. A nosaltres ens van posar en autobusos, i l'autobús ja ens va portar directament cap a Fuenterrabía, al camp de concentració. Recordo que la primera imatge que vaig tenir en tornar a Espanya van ser els falangistes, que tots anaven molt bien uniformats, les “hermanas de la caridad”¹, que no sé què pintaven en aquesta història, i després la Guàrdia Civil. I una “hermana de la caridad”, amb molta caritat, evidentment, em va dir. “Habéis corrido mucho, pero habéis tenido que volver”. I jo li vaig dir: “Jo no vinc, em porten, que no és igual”. Ens van tenir tota la nit al cam aquest de Fuenterrabía, plovia molt y l'aigua havia entrat, al camp, i com que era terra hi havia un fang que no et deixava caminar. No ens varen donar res, de menjar” (p. 137).

2. Transporte en vagón de ganado hasta Barcelona

“Més tard ens van carregar en trens d'aquests de càrrega de vedells, o de bous, de bestiar, no sé quantes perquè quan vam arribar a allà al camp hi havia altres dones que venien d'altres llocs. Jo vaig comptar cinc autobusos, ens van carregar en vagons, ens hi van posar molt atapeïdes i ens van tancar les portes, només amb aquella mica de reixeta que hi havia per respirar. Es respirava molt malament. Hores i hores, i quan els semblava, el tren el deixaven en vies mortes, on hi havia una mena de fonts que es bombaven i podies treure aigua. Ens deixaven que sortíssim del vagó, custodiades per la Guàrdia Civil amb metrallera y ens deixaven anar a fer les nostres necessitats allà on fos, que sempre era a boscs o camps. No ens havien parat mai en un poble, mai, sempre havien parat

---

¹ La orden religiosa Hijas de la Caridad de San Vicente de Paúl.

fora. I això ho feien cada quatre o cinc hores. Si un tenia necessitats havia d'aguantar-se i si no podia aguantar ho havia de fer.

Ens varen tenir tres dies, quatre dies i tres nits, en aquests condicions. No ens van donar res, menjàvem el pa sec que ens havien donat fins a arribar a l'última nit a Saragossa. A l'estació de Saragossa, per primera vegada ens van parar a l'estació. Eren las 12 de la nit. En el mateix vagó, hi anava una nena de tres o quatre mesos, que havia nascut en el refugi on ens havien tancat. La nena va començar a agafar febre, i, pobreta, ens pensàvem que es moria, amb una febre, vermella! La mare estava desesperada, no teníem ni espai per moure'ns, i vam començar, al sentir que ens paraven en un lloc on hi havia gent, perquè se sentia que enraonaven, vam començar a picar fort, els vagons eren com de llauna, ern de material fort i feia molt de soroll. I van obrir la porta y va venir un senyor que era el director i responsable de l'estació, i ens va preguntar: "¿A dónde van ustedes?". I nosaltres vam dir: "Allà ons ens portin, no sabem res". "¿Y ya han comido?". I van dir: "No, fa tres dies que no mengem". I aquell senyor, m'imagino que jugant-se el lloc, va assegurar que no marxaria el tren fins que no haguéssim menjat, que no el deixaria sortir de l'estació. Això era l'octubre del 39. El cap d'estació va trucar al responsable de la caserna que hi havia a Saragossa, i li va dir que portés les peroles que feien servir per donar la llet als soldats, que anessin a trucar als forns, les botigues que tenien llaunas de conserva, i que portessin entrepans. I ens van deixar baixar a l'estació, a l'andana. Hi vam estar estona, vam estirar una mica les cames perquè se't quedaven enrampades de tantes hores. Ens varen donar un entrepà i llet calenta, que vam agrair molt. I vaig sentir que aquell senyor deia al maquinista: "Hayan hecho lo que hayan hecho, que no lo sé, no se trata como animales a las personas". No sé com se deia, però m'hauria agradat conèixer-lo i haver-li pogut donar les gràcies, perquè allò va ser un acte d'humanitat.

Va trucar a un hospital, va dir que vingués una ambulància i aquella nena i la seva mare van ser conduïdes a l'ambulància. El metge que va venir junt amb l'ambulància va dir que tenia, allò que s'escanyava, com es diu? La gent en deia *garratillo*, però es un altre... sí, diftèria. Tenia diftèria i, evidentment, hauria viscut poques hores perquè s'ofegava. Suposo que la varen poder salvar, es van quedar allà. Nosaltres vam continuar viatge cap aquí, a Catalunya, i vam arribar al baixador de Sant Andreu. Allà ens varen deixar als vagons, van telefonar a l'exèrcit, van venir de transmissions, van venir camions de soldats de transmissions, ens varen carregar en camions i ens van portar cap al Palau de Missions de Montjuïc. Allà hi havia un menjador d'assistència social, i al vespre va ser la primera vegada que ens van donar un plat de llenties, que les vam trobar ben bones, i el pa que vàrem voler. Amb tot això ja s'havia fet tard. Ah! Una cosa que m'he oblidat i que és molt important. Quan passàvem la frontera i ens varen entregar a les autoritats espanyoles, als falangistes i a la Guàrdia Civil, em vaig adonar que la fitxa que nosaltres havíem omplert quan vàrem entrar a França va ser entregada a la Guàrdia Civil. I, per tant, no van haver de preguntar-nos res, ja ho sabien tot, perquè estava tot escrit. En aquell moment, jo ara no vull dramatitzar, us asseguro que és l'última vegada que vaig tenir ganes de morir, de veritat. En aquell moment tots els meus principis, tota la fe que jo tenia sobre què era la persona humana i el respecte, i emparats per la Convenció de Ginebra, em vaig adonar que era paper mullat, que no servia per res, i que realment estàvem en mans del nostres botxins, no podíam fer res (...)" (pp. 137-138).

3. Detenció en Sant Feliu de Codines

“Si jo no em presentava, el meu pare anava a la presó. Jo vaig pensar que el meu pare no tenia per què anar-hi. Primer perquè a ell li hauria estat difícil aguantar a la presó, perquè era un home que sempre havia treballat a l'aire lliure i, a més, no sabia què volia dir la política. I em vaig presentar, junt amb l'oncle. La Falange ja m'esperava al capdavant del poble, van amb els mosquetons, i la seva intenció era, doncs, fer-me baixar de l'autobús i enmig de quatre falangistes amb el mosquetó penjat, passejar per tot el poble fins a la presó, que era al centre del poble, una casa que havien incautat. Però per sort o per desgràcia es va posar a fer un xàfec en el moment d'arribar i es veu que no es van voler mullar i, en comptes de baixar jo del cotxe, ells van pujar, i hi vam anar d'aquesta manera. Allà em varen tenir, i evidentment van complir la paraula. Jo vaig entrar i el meu pare va sortir. Jo no el vaig veure, però vaig saber que havia sortit; va haver d'anar a casa d'uns amics, de moment. Vam haver de tornar a començar com si acabéssim de néixer. A mi em varen tenir tres dies allà, però jo no vaig veure cap guàrdia civil. Eren els falangistes, em van tractar molt malament. No em van pegar, però era l'únic que no em van fer, però realment em varen insultar, em varen dir tot el que els queia bé i insistien que volien saber a on era el meu germà. Els falangistes eren gent de Sant Feliu de Codines! Havíem anat al col·legi junts i treballàvem i érem amics de tota la vida” (pp. 138, 140).

4. Interrogatorios. La denuncia

“Em varen dir que no em deixarien anar, i que a més jo pagaria per mi i pel meu germà, perquè estaven convençuts que el meu germà estava amagat a Espanya. No creien que hagués pogut escapar-se des de Madrid a França. Jo els vaig dir que meu germà no tornaria, perquè era a França, i que jo estava disposada a pagar el que fos, ja no em venia d'una mica. Em van tenir tres dies allà, em varen portar a aquí a Barcelona el tercer dia al vespre, i no em varen portar a cap *jefatura* de policia, ni a cap dependència judicial de policia: em varen portar a un pis que hi havia al final de la Diagonal. Que era la *jefatura*², però no hi havia cap uniforme, ni un. Era... (...) Juan Bravo, la Jefatura d'en Bravo, en deien, i era famosa per les pallises que donaven, pegaven moltíssim, però jo no en vaig veure cap. Ens van posar en un garatge, no sé quin número era perquè no ho vaig veure, i allà estàvem. Quan hi vaig entrar érem noranta-cinc persones en unos 20 m². I allà tampoc ens daven menjar. Només hi havia un lavabo petit, on podíem beure aigua, i un váter, i sense estirar-nos. Allà sí que vaig menjar, perquè anaven portant gen que ja els havien detingut i ho sabien, i ens portaven menjar, i allà no ens coneixíem de res, però ens ajudàvem. Dins d'una ampolla de llet –que abans, como eren ampollas de vidre, hi havia molt de greix a la llet i no es veia la paret- dava l'adreça al meu oncle, aquest de Barcelona, perquè els que rentessin l'ampolla poguessin dar-l'hi. I evidentment, al cap de dues hores ja tenia l'oncle allà. Ja em va portar menjar i em van treure declaració el quart dia.

Em varen baixar a buscar dos falangistes i, en lloc de portar-me per el ascensor, em van portar per l'escala. Jo no sé si es bonic dir-ho, potser no gaire, però em feien proposicions de sortir a passar la nit amb ells, que m'ho passaria molt bé, aniríem a sopar

---

² Jefatura Superior de Policía, en la Diagonal, junto a la actual plaza Macià.

a un restaurant i llavors a l'endemà al matí ja em tornarien. Estava molt espantada, la veritat. Jo tenia dinou anys, acabada la guerra, era una noia de poble. Per fi em van portar a dalt, em van començar a interrogar. Jo no sé què havia fet, però ells ja s'havien inventat la història i vaig tenir la sort que em varen dir: "Como que no dius res, et portarem a la banyera". Ens portaven a la banyera i ens hi ficaven de cap. Llavors va entrar un senyor no gaire alt, molt moreno, que es deia Pedro Padre, i era el *jefe* d'allà, i va preguntar: "¿Qui és aquesta?", en castellà, i li varen dir: "La que hi ha en aquest paper, aquí sobre", i diu: "Ah, pues ésta es para mí". I jo vaig pensar: "No sé pas què faràs". I va fer marxar els altres. Semblar ser que una que era la presidenta de la secció femenina de Sant Feliu, parents llunyans, que havíem estat molt amigues i havíem anat al col·legi juntes, i es veu que li va trucar i li va dir que havia pres un camí equivocat, però que era bona persona i que pregava que no em peguessim. No em van pegar. No, no, vaig estar molt ben tractada i em van deixar llegir la denúncia: sé els noms de tots els que van signar la meva denúncia, la van signar dotze, i tots eren amics o parents, i un germà de llet meu, la meva mare l'havia criat, i sense cobrar, perquè eren molt amics i la seva mare no tenia llet.

No, no els he dit mai que vaig saber que havien signat la meva denúncia. Ara en queden dos, dels dotze: els altres, tots són morts, però aquest sí que és viu, el germà de llet, sí" (pp. 189-190).

5. En el Palacio de Justicia

"Llavors em van portar cap al Palau de Justícia dissabte al vespre, junt amb una altra noia de Sant Feliu que també havia anat al poble i també l'havien agafada: ens van baixar totes dues, i la mateixa nit ens van treure. Els van anar cridant a tots i els van treure a tots, menys a mi. Jo realment estava al Palau de Justícia, uns soterranis que penso que ara els han arreglat, que aquelles cel·les eren totes molles, totes plenes d'aigua, uan cel·la, no ho sé, vella, amb unes cadenes, una cosa molt desagradable. I a mi em van deixar sola. Jo anava dient: "Jo no em vull quedar, aquí, jo també me'n vull anar", perquè els treien a tots i l'escarceller em va dir. "Tu no estàs a la llista, per tant t'has de quedar aquí", i jo vaig dir: "No, perquè jo porto..." és calr, jo no en portava, de cèntim nacionals, eren de la República, i se'n va anar, i al cap d'una estona, era el temps de la gana, portava un entrepà de truita amb escarxofa i el pobre va venir i me'n va donar la meitat, diu: "Té, ens ho partirem, tots dos passarem gana, però no tanta". I llavors em va dir: "Jo he entrat a treballar a les vuit y surto demà a les vuit del matí, i encara que sigui festa, l'auditor militar... Som al Palau de Justícia", que funcionava nit i dia, aleshores. "Demà, quan vingui l'auditor militar, li hauré de dir al meu company, perquè surt a les vuit, que a les deu, quan vingui l'auditor militar, li digui que hi ha una noia sola aquí baix, a veure què n'hem de fer, perquè no té menjar". I es veu que l'hi va dir, perquè allà a les deu em van cridar, em van pujar, i el que m'acompanyava per les escales em va dir: "No has tingut gens de sort". Jo dic. "Per què?", diu: "Perquè l'auditor militar, el cap, es el fill del general Goded, que havien afusellat". Aleshores el fill del general era capità. Doncs jo vaig tenir aquest auditor. I és clar, estava, estava tan... Era una cosa com si fos una bèstia, no dic cap mentida, i aquell home em va dir: "No dona llibertat a ningú".

Perquè el Pedro Padre aquest em va fer proposicions. El Pedro Padre, que estava a

la *jefatura* d'en Bravo, aquesta *jefatura* que tothom tenia a Barcelona, em va dir: "Mira, et vull fer una proposta. A nosaltres ens falten noies, perquè de noies en tenim molts perquè vagin convèncer la gent perquè vagi a la Falange, però de noies no en tenim. I com que la Maria Teresa, que era la *jefa* de Falange, m'ha dit que tu eres molt eixerida, et vull fer una proposta: sortiràs de aquí, aniràs a un pis aquí, a Barcelona, amb dues o tres noies, i tu cobraràs un sou i podràs viure com una senyora, ningú et vindrà a dir res, només has de fer que ajudar-nos". I jo me'l vaig anar mirant i li vaig dir; "No, no puc fer-ho". I em va dir: "Per què, no?". Dic: "Perquè seria negar tot allò que jo penso, no podria". Diu; "No ho sabrà mai ningú". "Peò jo sí". I ves si no ho hauria sabut ningú... Ho hauria sabut tothom! Jo li vaig dir: "No, no puc fer-ho". I va tenir la valentia de dir-me: "Jo en el teu lloc hauria fet el mateix". Curiós, ¿no? I jo li vaig dir: "No, no podria, no podria més aixecar el cap, no podria". I va dir: "Bé, doncs, així ja us ho arreglarem". Al Palau de Justícia, doncs, allà sí, aquest em va tractar molt malament: no em va pegar, però m'ho va dir tot! Fins em van donar un tamboret i em van fer seure; jo estava aquí i, és clar, jo vaig prendre la resolució que allò que fos veritat jo diria que sí, però que no diria res per més que em peguessin, però si m'haguessim pegat molt no sé si hauria estat capaç de resistir, perquè no saps mai fins a quin limit pots aguantar; però jo pensava: "Mentre només cridi, que cridi; el cas és que no em pegui". I llavors em diu: "¡Apártate porque te voy a pegar una hostia!". I jo em vaig apartar de seguida. Jo m'estava allà així, como si fos un angelet, i es veï que li vaig acabar la paciència i al final va tocar... saps que hi havia aquells timbres que feien així? Ven entrar dos soldats i diu: "Emporteu-vos-la cap a la presó perquè no la vull veure més". I se'm varen emportar cap a la presó. Tres anys i mig sense dir-me què hi feia! Tres anys i mig! I és clar... segons les normes que regien, cada sis mesos, si a tu no t'han processat, han de dar-te la llibertat³. Era el que regia com a norma, que no la seguien. Però la directora, como que era funcionària de veritat⁴, cada sis mesos enviava una carta a l'Ajuntament de Sant Feliu, preguntant. "Què haig de fer d'aquesta noia?" (pp. 190-191).

6. En Les Corts (1939-1943)

"A la presó va entrar un llibre de Rubén Darío: contenia trossos de poesia, i entremig una història que jo vaig llegir allí i que no havia llegit⁵. I un dia les monges ens el varen agafar: l'estaba llegint una companya, i la monja l'hi va arreplegar i li va dir; "Este libro no ha pasado por censura", perquè el timbraven si ens n'entrava algun, però no podien entrar res que valgués res, res. I ella, és clar, va dir: "No". I era una dona gran, de les mes grans,

---

3 La Ley de 8 de enero de 1940, promulgada con el urgente objetivo de descongestionar las cárceles, establecía un plazo de ocho días durante el cual el Juzgado militar correspondiente debía informar sobre la situación procesal del detenido, a requerimiento de las autoridades de la prisión. Transcurrido dicho plazo sin obtener respuesta, el Director del centro estaba autorizado a poner en libertad al detenido.

4 María Luisa Contesti MacDonald, antigua oficiala de la primera promoción de funcionarias de Prisiones de la República. Sobre su trayectoria, ver Fernando HERNÁNDEZ HOLGADO, "Carceleras encarceladas. La depuración franquista de las funcionarias de Prisiones de la época republicana", en *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 27, 2005, p. 283, n. 48.

5 Una *Historia* camuflada del partido comunista soviético.

i havia tingut molta responsabilitat en el PSUC; es deia María González⁶, una gran activista, i llavors ja tenia un fill que era de la meua edat. Vull dir que era molt més gran que jo. I ella li va dir: “Miri, li vaig dir la veritat. Si vostè entrega aquest llibre al director, a mi em poden afusellar”. Ho va exagerar una mica: “Així és que vostè mateixa, si veritablement és creinet i creu en Deu, sàpiga que tindrà la meua mort a la seva consciència”. I a ella és veu que això la va fer pensar, li va dir que l'hi deixés llegir, que ella ho llegiria i llavors ella veuria si l'havia d'entregar. I al fina el va donar. Al cap de vuit dies, a nosaltres ens va semblar que ja havia passat el temporal, però criden la Maria González i li diuen que al director... Ja ens vam veure la processó gran. I la varen treure, la varen posar en una cel·la de càstig, una cel·la normal y corrent, només que separada de nosaltres, perquè no hi havia cel·les molt dolentes; que allò era un convent de monges franceses d'ensenyament i no una presó. Li varen dir que s'hi estaria un mes i que llavor l'enviarien desterrada a Canàries. Vàrem fer vaga de fam, no volíem menjar, no cridàvem, però... I vam anar en delegació a parlar tres o quatre vegades amb el director i al final el vam convèncer. Al cap de quinze dies la van deixar i no la van portar a Canàries: la van deixar allà, fet que ens va posar molt contentes.

Estàvem mol ben organitzades a la presó de Les Corts i quasi estic segura que ho sabien, perquè quan van prendre aquell llibre a la Maria González, la història del Partit Comunista Soviètic, amb el camuflatge del llibre de poesies de Rubén Darío, havien de saber que havia passat per algun racó; allà on passaba un llibre podia passar molta cosa; però va arribar un moment que jo hauria tingut la pretensió de dir que ens respectaven, a les dones del PSUC; i quan les monges volien organitzar una festa maca (perquè els agradava també passar-s'ho bé, i això passaba per Pasqua, quan eren les festes del Nadal i Cap d'Any, i sobretot el dia de la Mercè, la patrona de la presó, patrona dels presoners), quan volien organitzar uan “festa”, deien: “¿A quién se lo diremos? A las chicas del partido”. Oi que fa riure! Sortíem les del Partido, que de “chicas” jo era la més jove (ep, no, la Pilar Seuet, era la més jove, la Pilar Seuet!), però vull dir les dones de la presó, que jo crec que varen marcar molt; crec que va ser aquesta caiguda de los 132⁷: la Maria González, la Maria Doménech, la Maria Enriqueta Montoro, les germanes, l'Antonia [Hernández], que era la neboda del Roman, del Cortada, que el van matar. El Cortada, a qui li van fer una emboscada i el van matar. Eren dues germanes... les Hernández, l'Antonia Hernández i Emília Hernández [en realidad, Teresa Hernández], les dues germanes que eren d'aquell grup. I hi havia la Isabel Imbert, filla d'un dels fundadors del

---

6 María González había formado parte, junto con Isabel Vicente y Arturo Tomás, del comité reorganizador del Socorro Rojo, enfocado a la ayuda a los presos, de la primera red clandestina del PSUC creada después de la guerra (José Luis MARTÍN RAMOS, *Rojos contra Franco. Historia del PSUC, 1939-1947*, Barcelona. Edhasa, 2002, p. 147). Ingresó en Les Corts en febrero de 1940 junto a Isabel Vicente y las hermanas Teresa y Antonia Hernández.

7 Probablemente Laia Berenguer se refiera a la caída masiva de diciembre de 1939 y enero y febrero de 1940, tras la que serían procesados cincuenta y dos militantes, trece de ellos mujeres: una cuarta parte del total de miembros que el PSUC había reorganizado en Barcelona (José Luis MARTÍN RAMOS, *op. cit.* p.155). Fue un golpe importante, ya que se trataba de la desarticulación de la primera red clandestina del PSUC creada después de la guerra. María Doménech fue la primera detenida en esta operación, el 23 de diciembre de 1939 (*op. cit.* p. 153).

Partit Comunista Basc. Hi havia la Isabel Vicente⁸...” (pp. 233-234).

7. El pacto germano-soviético (agosto de 1939)

“No sabeu el mal que ens va fer, mentre érem allà dins, saber que que la guerra anava malament per als aliats. Rússia encara no havia entrat en guerra. El pacte de no agressió de Von Ribentrop i de Molotov ens va causar disgust i desmoralització. Perquè és clar, l'única esperança que teníem era que els alemanys perdessin la guerra. “Si els alemanys perden la guerra nosaltres sortirem, d'aquí a un any, d'aquí a dos o d'aquí a tres, però sortirem. Si els alemanys guanyen la guerra, no sortim mai més”. Vàrem estar discutint quinze dies, buscant el perquè i de quina manera havien arribat a fer aquell pacte. Com que es veu que això va passar a totes les presons, a nosaltres ens portaven molts escrits de la Model; després nosaltres els tornàvem. Debate de política com llavors no he fet mai més, perquè, a part de tenir moltes hores, hi havia dones que en sabien molt, estaven molt preparades.

Al cap d'uns dies d'enterar-nos del pacte de no agressió entre Rússia i Alemanya, ens va arribar una nota dels serveis secrets russos que ens deia que havien tingut coneixement que els nazis havien fet l'oferta del pacte de no agressió a França i a Anglaterra, amb l'objectiu d'atacar primer Rússia, perquè en aquell moment no estava preparada para la guerra. Però el pacte amb França i Anglaterra, segon aquesta nota, no prosperà.

Nosaltres ho vàrem discutir i no ens ho acabàvem de creure, era bastant inversemblant, però crec que sí que havia alguna cosa. I els russos intuïen això, aquesta era l'explicació. Como que els altres es van demorar, no li van dir ni sí ni no, llavors van fer al revés, ho van proposar a Rússia per atacar França, i els russos ho varen agafar. Això és el que deien, però és clar: la invasió, en haver-hi Polònia, van trencar el pacte que havien fet... Els russos van entrar en guerra igual, però si ells van tardar un temps, ho justificaven dient que no estaven preparats. Evidentment no estaven preparats, si no, no haurien avançat tan ràpid els alemanys” (p. 281).

8. La *universidad de la cárcel*.

“Vaig anar a col·legi fins a tretze anys i mig, i després no vaig anar més. Em vaig posar a treballar; sóc filla de casa treballadora i no vaig passar de l'elemental. Llegia i escrivia directament; sabia gramàtica, sabia aritmètica, sabia geografia, que m'agradava molt, però tot normal i corrent. Després de sortir de la presó, he tingut relació, en la clandestinitat, amb gent molt important, molta, i tots amb carrera i amb carrera llarga, i de vegades els he dit: “És que jo tinc com una mena de complex, perquè jo sé que no estic a la vostra altura”. I em diuen: “La teva universitat va ser la presó”. I és veritat. Jo, si no hagués anat a la presó, no seria el que sóc, no. Culturalment, nosaltres ensenyàvem a

---

8 Isabel Vicente había ingresado en Les Corts en febrero de 1940, con las hermanas Hernández y María González. El ingreso de Isabel Imbert fue posterior, en septiembre de 1941, junto a sus compañeras de expediente detenidas en Barcelona: Soledad Real, Leonor Zalabardo, Clara Pueyo, María Antonia Madueño, Julia Chantretero Peñalba y las hermanas Dolores y Cinta Brugalada.

escriure i llegir a les analfabetes, i les que, com ara jo, no eren analfabetes però no tenien estudis superiors, rebíem lliçons de les mes preparades. Una de les coses que crec que també m'ha ajudat força ha estat que, al sortir de la presó i quan les coses ja van començar a moure's, vaig estar potser quatre o cinc anys una mica deslligada. A mi, amb la llibertat condicional, em van dir que havia d'anar a "vivir al lugar de mis fechorías". Com que les meves *fechorías* les havia fet al poble [San Feliu de Codines], vaig haver d'anar al poble. Peroa mi hauria estat molt més fàcil quedar-me a Barcelona, més tranquil·la, perquè allà, veritablement, em van fer la vida impossible molt de temps! Sempre, mentre la guerra va ser favorable als alemanys, perquè quan jo vaig sortir ja n'era tant: jo vaig sortir l'any 43. El dia del desembarcament a Casablanca perls americans, em varen fer anar a la Falnaga i em varen tenir des de les 9 del vespre fins a les 4 del matí, perquè jo estava contenta perquè els americans havien desembarcat a Casablanca, i jo no ho havia dit a ningú, és clar, que estava contenta, és clar.

A la presó vam tenir molta activitat, molta més que al carrer, perquè era molt més fàcil: allà estàvem totes juntes. No escrivíem gaires coses, però debatíem, estàvem al dia, perquè els diaris ens entraven pertot arreu, d'amagat, però de tot arreu. I quan vaig sortir, amb la llibertat provisional, es va tallar tot això. Dins de la presó vam organitzar un grup de teatre: fèiem teatre, i fèiem sarsueles, cantàvem el duo de l'*Africana*, la *Luisa Fernanda*, la *del soto del parral*, amb vestits adequats perquè hi havia una pianista que es deia Ramona Montsalvatge⁹, una gran pianista, que era de la família Montsalvatge, que eren banquers; hi havia molts músics i ella era pianista (ja és morta). I ella va dir que les companyies de sarsuela no tenien els vestuaris perquè això valia molts milions. Hi havia cases aquí, a Barcelona, que tenien totes les robes de totes les sarsueles más corrents. Les companyies anavan i les llogaven per pocs diners. A les monges, que també s'avorrien bastant, els va fer gràcia això de sentir música. La superiora va dir. "Doncs miri, aniré a mirar si és veritat això". La superiora tenia una furgoneta que anava al Born a recollir tot el que sobrava de les paredes i era el que ens donaven a nosaltres per menjar. Aquesta dona hi va anar i va dir que, si era per la presó, els prestarien. Nosaltres dèiem: "Tants vestits!". Les jovenetes com jo feien de dones i les altres anaven d'home. I ho passàvem molt bé, perquè, como que ens tancaven a la sala a les nou, anàvem a assajar en una saleta on hi havia un piano¹⁰, que allò havia estat un convent de monges franceses, on les *niñas bien* de barcelona anaven a aprendre francès, en aquest col·legi. I aprenien francès i piano. I la Montsalvatge va afinar aquell piano que estava tot estropellat. Es va fer portar partitures i tocava el piano, i tocàvem de tot.

El hobby del director que hi havia llavors era la música, i componia música. Va fer una música a quatre veus i ens va dir: "Organizaremos un orfeón, con una condición –va dir a la Ramona Montsalvatge- que yo quiero que estrenen la misa que he hecho yo el día

---

9 Hermana de Xavier Montsalvatge, famoso compositor y pianista catalán (1912-2002).

10 La historia de este antiguo piano no deja de resultar curiosa, ya que durante la guerra ya lo utilizaron las presas recluidas en el correccional de mujeres de Les Corts, según refiere la antigua presa pousista Otilia CASTELLVÍ: "Allí hi havia un piano, i com que teníem algunes pianistes aficionades, i una de professional, gaudíem de tota mena de música i gatzara. A voltes la festa es convertia en un ball d'allò més animat" (*De les txeques de Barcelona a l'Alemania nazi*, Barcelona. Quaderns Crema, 2003, p. 57).

de Navidad”. Vam dir. “Cantarem el que vulgeu, menys el “Cara al Sol”, que ens el feien cantar cada dia”. Vàrem organitzar un cor a quatre veus, i ell va triar les veus, per veure cadascuna quina veu tenia, i anàvem a assajar i el dia dels assajos generals venia ell. I ens divertíem molt. I al vespre, en comptes de dormir, sortíem y anàvem a aquella saleta. Venia una monja de vigilància, que era andalusa, granadina i molt guapa, la típica dona andalusa, morena, amb els ulls negres, amb una cabellera molt llarga, alta i prima. Jo sempre li deia que no sabia per què s’havia fet monja, i ella reia i li preguntava si havia estat algun desengany amorós, i no em deia ni sí ni no. El cas és que , quan va venir, va estar vuit dies lorant perquè li van dir que anava a una presó de *rojós*, que havia de portar unes estisores grosses perquè si l’agafaven la matarien, que les roges ens menjàvem la gent. Va venir plorant. Al cap de dos mesos en fèiem el que volíem. Quan havíem acabat d’assajar, que ella era la guardiana d’allà, li dèiem: “Que ens deixa tocar un pasdoble, que ballarem un pasdoble i un tango?”. “Bueno, pero bajito”. Però el piano no pot ser *bajito*, s’ha de tocar, i sí, sí, i cantàvem i ballàvem i ho passàvem força bé; convidàvem la superiora; el rector de la parròquia de Les Corts convidava les seves amistats, les superiors dels altres convents, i feien una gran festa. Entre l’orfeó, el teatre, las classes que daven a les analfabetes, les que nosaltres rebíem de les altres i les labors que fèiem i la discussió política, teníem tot el dia ocupat, tan ocupat que a mi quan em van dir al cap de tres anys i mig que em donaven la llibertat, no m’ho creia. Perquè allà vam haver de fer el propòsit de pensar: “No podem tenir pressa a sortir, perquè no sabem quan sortirem. Tant podem pensar un any com dos, estem pendants de la guerra” (pp. 281-283).

9. Comunicaciones con la Model

“Nosaltres vam tenir sempre comunicació amb la Model. A la Model hi havia una impremta i feien un diari que en deien *Redención*¹¹. El feien cada setmana, i havies de pagar una pesseta perquè te’l venguessin, però nosaltres pagàvem una pesseta perquè en vingués *Redención*. I es veu que hi havia companys allà que devien ser de l’ofici, impressors, que a la mateixa impremta on feien *Redención* editaven el *Treball*, no sé si ho saps, a la Model, i ens varen arribar, que jo sàpiga, mentre jo hi vaig ser, uns quinze o setze números, no cada dia, és clar!

No sé quin corrent seguien, el cas és que els que anaven a la Model a portar menjar camuflaven el que volien fer passar. Perquè a paquets i a comunicacions hi havia presos, eren els mateixos presos qui els registraven, i com que els psuqueros abundaven per tot arreu, érem majoria absoluta , resulta que ja havien quedat entesos amb algun signe i ja sabien que hi havia alguna cosa i la feien passar. Llavors, a comunicacions teníem dues dones que eren de Roda de Ter: una es deia Teresa Planes i l’altra Teresa Comas, condemnades a sis anys, i eren les encarregades de comunicacions i de paquets. I totes dues del PSUC. Ens va entrar la història del Partit Comunista de Rússia camuflat en un llibre de poesia de Rubén Darío” (p. 347).

10. En libertad condicional (1943)

“Quan em van concedir la llibertat provisional, com que no m’havien dit mai res, jo

---

11 Ver el documento *Redención* de esta web, en el apartado *Los papeles*.

encara no sabia, oficialment, de qué m'acusaven. Ho sabia perquè ja t'he dit que havia llegit la denúncia i que, quan la vaig llegir, el Pedro Padre de la Jefatura d'en Bravo em va dir: "Ni la Pasionaria, coño, ni la Pasionaria"... El cas és que em feien anar a presentar a Granollers, que San Feliu és del partit judicial de Granollers. Hi havia dos jutgats de guerra, militars, on s'havien de presentar tots els de la comarca, cada dia, cada setmana una dia. De Sant Feliu a Granollers hi ha 18 kms. Marxava amb el cotxe. Vaig dir al secretari del capità si no podia anar-hi cada quinze dies. Al cap d'un temps em va dir que sí. Estava la mar de contenta, feia tres dies que hi avia anat i m'envien un ofici, corrents, que hi vagi de seguida. El dia que em van presentar aquest ofici, també vaig plegar de treballar a las set, me'l donaven i havia de ser a les 9 del matí d'aquell dia a Granollers. I és clar, jo vaig anar a l'alcalde i li vaig dir: "Escolti, a mi s m'acaba d'entregar, per tant..." I ell va posar en el dors que havia arribat amb retard i que per tant em presentaria l'endemà. Arribo allà i jo li vaig dir a aquell noi: "¿Què ha passat?". I diu: "Seu, perquè és una cosa molt important, seu, seu...". Jo ja m'espantava: "On vols que sigui?". I al final em va dir. "És que tu, mira, t'han fet un consell de guerra". "Ah, sí?". "Sí". "Sense jo?". "Sí, sí, sense tu". M'havien fet un consell de guerra, que en diuen consell de guerra en blanc, sense defensa ni res. I em demanaven vint anys de presó major per auxili a la rebel·lió. Comunista i separatista. Llevors, és clar, jo vaig dir: "És que jo, al menys, vull saber de què m'acusen". Jo em vaig indignar. I aquell noi em va dir: "Mira, crida, vés a fer un volt i torna, perquè..." Ens havíem fet amics, i li vaig dir que no signaria: "Però jo t'aconsello que ho facis, perquè mira, t'han fet revisió de causa, te n'han deixat dotze, sense el dia". El meu germà l'haurien afusellat sense preguntar-li res. Al final em va dir: "Dotze anys menys un dia et passaràs de llibertat provisional a llibertat condicional, quedaràs igual a casa teva"¹² (p. 211).

11. Regreso al pueblo.

"Et juro que jo estava més tranquil·la a la presó que al poble, on em van fer la vida completament impossible. Fa uns anys, em passaven pel costat i no em miraven, parents i amics de tota la vida. En aquell ambiente tan... la gent tenia una por que es moria, tenien un pànic terrible, perquè els deien: "Ara ve fulano, o ha arribat fulano, si tens contactes amb ell, aniràs allà d'on ell ve". Els que havien tingut la sort d'escaparse'n, vivien, de veritat, un ambient de terror, un ambient de por. Anava tot déu a missa, no quedava fora ni una persona. Jo no hi anava, jo no vaig anar-hi perquè no és el que sento. Gent que mai a la vida els havien vist a missa, et deien: "Un dia o altre hi has d'anar, perquè si no hi anem quedarem fitxats". A les ciutats era diferent, es podia viure d'una altra manera, però jo no em vaig quedar allà. M'ho van fer passar molt malament, però vaig tenir la sort que, al cap d'un any i mig o així, va arribar el que llavors va ser el meu marit, que no hi teníem relació perquè llavors ell era de les Joventuts Llibertàries i jo era de les Joventuts Socialistes. No ens teníem gaire simpatia, i a més no formava part de la meva colla. Estic al centre del poble on vaig néixer. Como que teníem terres i anàvem a la terra, i teníem dos homes que treballaven pel nostre compte, ens consideraven una mica de benestants, al poble, i el

---

¹² La Ley de 1 de abril de 1941 concedió la libertad condicional a los reclusos condenados a penas de prisión que no excedieran de los doce años (BOE 1 de abril 1941), sin el requisito expresado en una Ley anterior (4 de junio de 1940) que exigía el cumplimiento de la mitad de la condena. De esta manera, Laia Berenguer pasaba de la situación de libertad provisional a la espera de juicio, a la de libertad condicional tras su condena a doce años de cárcel.

meu marit era més... el seu pare anava a la terra, la seva mare anava a la fàbrica. I ell s'hi va passar nou anys, a la presó...(...)" (p. 413).

"Hi va estar molt més després que jo, perquè quan li van dar la llibertat provisional, van mobilitzar la seva quinta i els van fer fer la mili tots el anys que havia durat la guerra: en va haver de fer tres anys. I el varen enviar en aquests batallons de treballadors cap a l'Àfrica. I entre presó i camps de concentració va estar-hi nou anys. Jo a la seva mare li deia: "Què fa el Josep?". Jo ni sabia quina cara feia, però és clar, li agradava que li preguntessin: "Quan li escriviu doneu-li records! Quan va arribar, la seva mare em va dir: "Ha arribat el Josep". Als pobles tots tenim un malnom. I de casa seva, en deien Can Crema. "Ha arribat el Josep de Can Crema, i la seva mare diu que perquè no el vaig a veure". I la meva mare em va dir: "Vés-lo a veure". Jo, per no anar-hi sola, vaig dir-li a una germana que tinc, que és més jove: "Montserrat, vols venir?". I vam anar-hi totes dues. I ell encara no hi era perquè, como que era paleta, no havia plegat, però va plegar al cap d'una estona. I ens vam estar uan estona allà parlant amb la seva mare i el seu pare. "Espera't, que a ell li sabrà greu que hakis vingut i no ser-hi". I llavors va arribar. Vam estar res, cinc o deu minuts enraonat... Els que venien es trobaven molt sols. I vam començar a parlar, que si anàvem al ball; ell em venia a buscar per ballar i ens van començar a parlar i mira, ens vam caure mol bé, la veritat, i vam acabar casant-nos. I això és el que, tant per part d'ell como per part meva, ens va ajudar a passar tot el que va ser l'època aquesta tan dolenta. No tenia necessitat jo de parlar amb ningú, parlava amb en Josep, parlàvem de política tot el dia, quan estàvem tot dos junts. El Josep igual.

I això ens va mantenir la moral: una persona sola s'acaba ensorrant amb tants anys. Perquè no podies parlar amb ningú; als pobles va ser realment terrible. I ara resulta que, si parles amb els que ens fer això, ningú no ha fet res: "Ah, nosaltres no hi teníem cap culpa, no ens agradava pas que t'haguessin detingut...". I jo pensaba d'alguns: "Si vas firmar la denúncia...". El meu pare va tenir una pulmonia, i en aquella època una pulmonia era quasi mortal, però era un home fort, que no havia estat mai malalt i ho va superar bé, però s'espantava de seguida i deia que es moriria. Van venir-lo a veure els seus companys que jugaven un joc de cartes que en deien el burrio. Només hi anava el diumenge, una estona a la tarda, el meu pare. I n'hi havia un dels que va firmar la meva denúncia. La meva mare em va dir: "Puja, que fa una hora que hi són, i estan enraonant i el metge va dir que poc enraonar, digues-li que se'n vagin". Pujo cap dalt: "Pare, la mare diu que ara, que no us canseu més!". I em diu: "Bé, ara se n'aniran". I diu: Ai carai! Aquesta és la teva filla? Si no la coneixia". I jo em vaig revoltar i vaig dir: "Ah, no em coneixia?". I diu: "No". "I doncs, per què vareu firmar?". No li vai dir res més, només per què va firmar. Es va quedar groc! Quan em veia, ja fugia. És que em va sortir del cor. Que em digués que no em coneixia, que tingués la barra de dir que no em coneixia, fent veure que no... Si no em coneixia, per què va firmar la meva denúncia? El pare em va renyar: "Per què l'hi has dit?". "M'ha sortit sense rumiar-ho, m'ha hagut sortir del cor" (pp. 369-370).